

Kun yliopistolla keksittiin digitaalikello – ”Digitaalisten ihmistieteiden” tarkastelua

Tiedepolitiikan Pelle Pelottomat ovat keksineet uuden käsitteen: ”digitaalinen ihmistiede”. Helsingin yliopisto mainosti viime syksynä ”digitaalista ihmistiedettä” kotisivuillaan kehottaen tutustumaan alan tarjontaan sekä osallistumaan keskusteluun.¹ Kehumisesta pitävät aihepiirin edustajat itse huolen, joten tässä tulee hieman kritiikkiä.

Digitaalisen ihmistieteen käsite on epäonnistunut, sillä se sisältää väsähtäneen ajatuksen, että digitaalisilla laitteilla voidaan luoda valaistusta ihmisenä olemisen peruskysymyksiin. Digitaalisilla välineillä voidaan helpottaa esimerkiksi rytmihäiriöpotilaiden elämää, aivan niin kuin defibrillaattorilla voidaan luoda eloa muuten lähes elottomaan ruumiiseen. Mutta nyt tämä luonnontieteellis-tekninen metodimania halutaan ulottaa myös humanististen tieteiden piiriin.

Käytännössä kyseinen tulevaisuudenkuva merkitsee, että kirkkohistoriasta koetetaan muovata ”aikaansa seuraavaa” rekonstruoimalla katakombeja ja katedraaleja 3D-malleilla. Psykologiasta taas tehdään entistäkin vahvemmin *laboratory-habit-of-mind*-tutkijoiden kokeellista puuhastelua pupillinlaajenemistestien kanssa. Ihmisiin kiinnitetään jälleen antureita ja mittalaitteita, ja heidät alistetaan koehenkilöiksi tieteen omia intressejä palveleviin testeihin.

Jo Frankfurtin koulukunnan filosofit Theodor Adorno, Erich Fromm, Max Horkheimer sekä Herbert Marcuse ja yhtenä tunnetuimmista tietenkin eksistenssihermeneutikko Martin Heidegger arvostelivat tuimin sanoin sellaista ihmistutkimusta, joka tekee ihmisestä objektin omia tarpeitaan varten ja suosii laskennallisia, matemaattisia ja mittaavia menetelmiä. Kritiikkiin yhtyi myös antipsykiatriastaan tunnettu Thomas Szasz medikalisaation arvostelussaan.

Voidaankin kysyä, mihin tämä 1960-luvulta asti esitetty positivismin arvostelu ja sen mukainen

tieteellinen edistys ovat kadonneet yliopistoista. Tein myös itse kerran ”kokeen” ja kysyin eräältä ärsykkeiden ja reaktioiden mallia hyödyntäneeltä jatko-opiskelijalta, mitä mieltä hän on Max Horkheimerin teoksesta *Välineellisen järjen kritiikki* ja Herbert Marcusen kirjasta *Yksilötteinen ihminen* (alan klassikoita). Vastaus oli, ettei hän ole moi-sista koskaan kuullutkaan!

Digitalisaatio on tendenssi

Palattuani pienen tauon jälkeen yliopistolle olen joutunut toteamaan, että niin tutkimus kuin kriittinen älykin ovat taantuneet tyrmistyttävällä tavalla. Kybernautinkypärät ja sormenpäihin kiinnitettävät mittalaitteet kertovat 1950-luvulla vallinneen ihmiskuvan paluusta.

Esimerkiksi filosofian piirissä häirii nykyisin suuri määrä tekoälyntutkijoita, kognitiotieteilijöitä ja aivotutkijoita, jotka koettavat kääntää filosofian keskeiset kysymykset jälleen teknisluonteisiksi ongelmiksi. Niihin koetetaan vastata kehon materiaalista koostumusta, kuten aivokemiaa, genejä tai solujen rakenteita, tutkimalla. Esitin tämän materialistisen reduktionismin arvostelua toisessa väitöskirjassani, jossa argumentoin, että yksilötajunnassa esiintyvä ajattelu ja sosiaalisen kanssakäymisen ilmiöt tapahtuvat kokonaan eri tutkimustasolla kuin materiaalisessa kehossa havaittavat ilmiöt.²

Yliopistofilosofiaa, humanistisia tieteitä, yhteiskuntatieteitä, kasvatustieteitä ja käyttäytymistieteitä on jo pitkään vaivannut kokeellisen tutkimuksen tunkeutuminen alueille, joilla se ei voi päteä eikä tuottaa merkityksellistä tietoa. Siksi myös Helsingin yliopiston Tutkijakollegiumin viimesyksyisessä hakujulisteessa mainittu aikomus panostaa erityisesti laskennallisia menetelmiä soveltavaan digitaaliseen ihmistieteeseen vaikuttaa karkealta omassa tarkoitushakuisuudessaan.

Tällaisten ”tiedepoliittisten linjausten” ja sotilaskielestä muistuttavien ”strategioiden” ei pitäisi lainkaan kuulua tieteeseen, sillä ne perustuvat vallan käyttöön ja rajauksiin sekä johtavat pahimmillaan siihen, että tutkimusten tuloksista päätetään jo rahoitusratkaisuissa eikä tutkimuspro-

¹ <<http://thinkwall.helsinki.fi/digital-humanities>>.

² Ks. sosiaalipsykologian alaan kuuluvaa väitöskirjaani *Sosiaalipsykologian sydän* (2015, luku 9 ja s. 347–350).

sessien aikana, kuten kuuluisi. Tätä kutsun järjen taantumukseksi.

Trendikkyuden tavoittelu epäonnistuu

Miksi sitten näin tapahtuu tai tehdään? Heidegger varmaankin vastaisi, että tieteessä vältellään syvälisempää ajattelemista, sillä kokeelliseen toimeliaisuuteen hukuttautuminen on niin helppoa. Muutamilla rahoituskriisistä kärsivillä ihmistieteillä on myös tarve todistella nykyaikaisuuttaan, ettei joutuisi lopetuslistalle.

Tieteenaloja, joiden tuloksista ei ole useinkaan välitöntä taloudellista hyötyä, ovat monet kieli- ja kulttuuritieteet sekä filosofia ja teologia. Nyt ne näyttävät soveltuvan ”teatteritieteen” kohteiksi, sillä tutkijat joutuvat näyttämään trendikästä pyrkinessään tekemään itsensä tarpeellisiksi.

Pari vuotta sitten Helsingin yliopiston entinen vararehtori Arto Mustajoki iloitsi uudesta digitaalisten aineistojen tutkimuksen professuurista, joka täytettiin (paljastavasti) Aalto-yliopiston teknillisessä korkeakoulussa. Hän lausui:

Digimaailmassa toimivat eri periaatteet myös markkinoinnissa, esimerkiksi siinä mihin vuorokaudenaikaan kannattaa lähettää twiitti tai pistää kuva facebookiin. Kaikki nämä teemat ovat tällä hetkellä tulikuuma tavaraa digitaalisen median sovellusten kehittämisessä.³

Ikävä toimia ilon pilaajana, mutta tämä ”tuli-kuuma tavara” näyttää olevan paremmin koulu-poikien hallinnassa kuin niiden tutkijoiden, joiden hihat ovat palaneet rahoitusta tavoitellessaan. Mustajoki myös jatkoi:

Tämäntapaisia kysymyksiä ratkovat sadat tuhannet insinöörit ympäri maailmaa. Heidän joukossaan on toistaiseksi liian vähän humanisteja – kielen, kulttuurin ja ihmisen käyttäytymisen asiantuntijoita.⁴

Juuri tällaisten tiedepoliittisten linjausten kautta tekninen tiedonintressi leviää ihmistieteisiin. Mielenkiinto asetetaan insinöörیتieteiden näkökulmasta eikä humanististen tieteiden omilta ydinalueilta päin.

Digitaalisten ihmistieteiden käsite juontuu sanaparista *digital humanities* ja muistuttaa englannin kielelle ominaisesta merkityso pillisestä tyhjyydestä: käsitteiden laventumisesta tarkoittamaan mel-

kein mitä tahansa. Kurjaa on jo sekin, että anglo-amerikkalainen kieli-imperialismi asettaa tällä tavoin standardin kaikelle akateemiselle ajattelulle yliopistollisen kansainvälisyysnormatiivin kautta.

Mitä digitaalisten aineistojen tutkija sitten tekee? Edellä viitatus jutun mukaan digihumanisti muun muassa tutkii ”koneoppimista” ja harjoittaa ”tiedonlouhintaa”, jolla lähestytään jopa Shakespearen sonetteja! Tällaista ”ripeää meininkiä” Mustajoen mukaan alalla tarvitaan.

Omasta mielestäni nuo ripeät ja reippaat vätvät kurvit suoriksi hyvin kyseenalaisella tavalla. Heidän maineensa pelastaa se, jos he eivät tee niin muista syistä kuin rahasta, vaikka tämän mielistelyn tieteenulkoisen logiikka kestääkin kuin kerjäläistyön kelkkanaru. Digitaalisten aineistojen tutkimista varten on palautettu myös EU-jäsenmaksuina Suomesta kerättyjä varoja; määrärahojen käyttökohteen pääsee tosin määräämään EU tämän kiertotien vuoksi.

Teoreettisesti kiinnostava tutkimus

Suomen Akatemian rahoittama nuori tutkija, kieli-tytologiksi tituleerattu Kaius Sinnemäki, puolusteli digitaalisten ihmistieteiden tendenssiä yliopiston kotisivuilla, jossa hän julisti juuri äsken, että ”digitaalisten menetelmien pitää olla teoreettisesti motivoituja”.⁵ Kannanotossa pilkahti tärkeä tavoite, mutta hänen näkemyksensä tutkimuksen teoreettisuudesta jäi hämärän peittoon.

Sinnemäki näyttää tarkoittavan ”teoreettisuudella” kokeellisten, laskennallisten ja mittaavien menetelmien suosimista. Juuri nämä lähestymistavat eivät ole teoreettisia. Ne ovat empiirisiä. Teoreettinen tutkimus tuottaa analyttistä *a priori* -tietoa, kun taas kokeellinen tutkimus tuottaa synteettistä *a posteriori* -tietoa. Teoriaa ei voida johdella yksityiskohdista, kuten empiriassa, vaan teoreettisessa lähestymistavassa tutkimuksen yksityiskohdat saavat merkityksen vasta kokonaisu-teorian kautta.

Teorian luomisen pitää edeltää kokeeseen ryhtymistä ajallisesti ja loogisesti. Teoria sisältää aina hyvän hypoteesin eli olettamuksen, joka ei ole toisin koetuloksesta vaan itse ilmiön olemuksen

3 <<http://blogs.helsinki.fi/mustajok/2014/06/02/digihumanis-ti-aukoo-uusia-uria/>>.

4 Sama.

5 <<https://www.helsinki.fi/fi/uutiset/digitaalisten-menetelmi-en-pitaa-olla-teoreettisesti-motivoituja>>.

analysoimisesta. Kaiken lähtökohtana on tieteen hyvä havainto, ja koetulokset voivat johtaa tämentämään oletusta ja teoriaa.

Avain ansiokkaaseen teorianmuodostukseen piilee kuitenkin tutkijan omassa ajattelukyvyssä ja luovuudessa eikä digitaalisen numeromaailman keskellä. Tietoa villinä rehottavasta datasta ja informaatiosta tuleekin vasta, kun siitä muotoutuu merkityksellistä tiedon subjektin tajunnassa. Tätä pelkkä digitaalisten aineistojen big datassa pihartaminen ei tee, vaan tarvitaan hyviä filosofisia teorioita – esimerkiksi tietämisestä, hyvästä elämästä ja oikeudenmukaisuudesta.

Myös oikeustieteessä digitalisaatio nähdään lähinnä käytännön haasteena. Esimerkiksi dekaani Kimmo Nuotio on huolissaan sen tyyppisistä kysymyksistä, jotka koskevat 3D-tulosteiden tekijänoikeuksia, taksikyidin tilaamista, digitaalisen jäämistön perimistä ja muita aineellisia pulmia.⁶

Mitä digitalisaatio tekee todellisuuskäsitykselle?

Ihmistieteiden teknistymistä vaatii globaali luonnontieteiden ja markkinoiden taloudellis-teknokraattinen kompleksi. Syy lankeaa erityisesti elektroniikkateollisuudelle, jonka hankkeissa yhteiskuntatieteilijät ja filosofit joutuvat rämpimään, kun myös valtiolliset tutkimusrahoittajat Sitra, Suomen Akatemia ja Tekes ovat nyöritetyt tähän strategiaan. Mielenkiinnon kohteet asetetaan teknisen tiedonintressin näkökulmasta, sillä sitä vaatii elektroniikkateollisuuden ja medikalisaatiobisneksen etu.

Digitaalisessa kulttuurissa kiinnostavaa ei ole digitaalisten laitteiden tuottama metodologinen välinearsenaali eikä piipittimien kautta eteen avautuva ilmiöiden ihmema. Olennaista olisi, mitä digitalisoituminen tekee meille ja todellisuu-delle itselleen.

Välineiden kunnioittamisen ja trendikkääl-tä näyttämisen sijasta olisi tärkeää tutkia, kuinka digitalisoitumisen tuloksena tuotettu sosiaalinen media on vaikuttanut persoonan esittämiseen ja ihmissuhteisiin. Tästä näkökulmasta myöskään informaatio- ja viestintäteknologian professorina

sosiaalipsykologian oppiaineessa toimineen Niklas Ravajan tekniset hankkeet eivät ole olleet kovin valaisevia.

Ravajan ja kumppanien yritystä yhdistää sota-aikaista laboratoriotivismia nykyajan narratiivisiin menetelmiin edustaa koeasetelma, jossa mitattiin laadullisessa haastattelussa olevien koehenkilöiden ”sydämensykettä”, ”ihon sähkönjoh-tavuutta” ja ”kasvolihaksaktiiviteettia” ärsykkeiden ja reaktioiden kaaviossa.⁷ Aasinsilta laadullisen ja positivistisen tutkimusotteen yhdistämiseksi on valtava mutta raihmainen ja herättää epäilyä, tehdäänkö taas apinakokeita ihmisillä.

Kiinnostavampaa olisi keskittyä esimerkiksi siihen, miten internetin käyttäjien persoona halkeaa kahtia verkossa: itselle olemiseen ja toisille olemiseen. Teoreettisen lähtökohdan voisi tarjota G. H. Meadin klassinen analyysi objektiminuudesta ja subjektiminuudesta tai Slavoj Žižekin jako ihanneminään ja minäihanteeseen. Näin voitaisiin pohtia esimerkiksi sitä, parantaako verkossa purjehtiminen todellakin ihmisten yhteisymmärrystä. Lähentääkö se meitä, kuten on väitetty, vai johtavatko idealisoitujen minuuksien törmäilyt vain konfliktihin tai vieraantumiseen todellisuudesta ja toisistamme poteroihin kaivautumisen myötä?

Pitäisi yltää näkemään paradigmojen yli: ymmärtämään digitalisoitumisen oma kulttuurimerkitys, jota kukaan teknokraatti ei pohdi. Tällaiselle filosofisesti ja sosiaalipsykologisesti kiinnostavalle tasolle kyseisessä toiminnassa ei kuitenkaan edes yritetä edetä, vaan tutkimus lässähtää nettinörteille ominaiseen näpertelyyn koneiden kanssa.

Ihmisten ja laitteiden ergonomisiin suhteisiin keskittyvät nollatutkimukset tuovat mieleen 1950-luvun koeasetelmat, joissa ihmisten reaktioita mitattiin positivistisessa stimulus-response-kaavassa ja jotka myöhempi tiedekritiikki tuomitsi tyhjän arvoiseksi. Sen sijaan nykyisin tähän kannustetaan. Syy taantumukseen on osittain nykyisten yliopistofilosofien, jotka ovat antaneet huonoa opetusta.

Teoreettisen otteen puuttuminen on myös seurausta empiiriselle tutkimukselle tyypillisen artikkeliraportoimisen kohottamisesta julkaisuihanteeksi.

6 <<https://www.helsinki.fi/fi/uutiset/digitaalisuus-haastaa-lainsaadannon>>.

7 Ks. Ravajan ym. artikkelia ”Tarinankerronnan psykofysiologia” (*Sosiologia* 3/2016).

Teorioiminen on usein mahdollista vain monografiamuodossa, kun taas digitaalisen alan keskustelumuoto tuottaa kertakäyttötietoa, joka ei ylitä journalistiikan tasoa. Sen sijaan hyvä kirja ei vanhene.⁸

Yksiuotteisen ihmisen ajankohtaisuus

Herbert Marcuse totesi edellä mainitun teoksensa luvussa ”Totaalisen hallinnon tutkimustoiminta”, että kyseisenlainen tutkimus laiminlyö transsendentaalisten merkitysten analyysin ja siirtää ne ”mielenkiinnottomina” johonkin ulkoavaruuteen.⁹ Digitaalisen ihmistutkimuksen käsite taas on otettu käyttöön sisältöä pohtimatta ja määrittelemättä. Positivismin ja pragmatismen kriittikkona tunnettu Max Horkheimer puolestaan kirjoitti:

Mitä automaattisempia ja välineellisempiä ideoista on tullut, sitä vähemmän ihmiset näkevät niissä ajatuksia, joilla on oma merkityksensä. Ideoita pidetään esineinä, koneina. Kieli on tyypistetty yhdeksi työvälineeksi nyky-yhteiskunnan jättimäisessä tuotantokoneistossa. Ilmaisut, jotka eivät vastaa koneiston toimintoja, tuntuvat maallikosta yhtä tolkkuttomilta kuin nykysemantikoista, joiden mielestä mielekkäitä ovat pelkästään symboleille rakentuvat ja toiminnalliset eli mieltä vailla olevat ilmaisut. Merkityksen korvaa tehtävä tai vaikutus olio- ja tapahtumamaailmassa.¹⁰

Tämän kuvauksen mukaisesti on käynyt myös digitaalisen ihmistieteen käsitteelle. Sen piirissä suosittu menetelmä ovat tukeneet tuota samaa välineellistymistä esimerkiksi kieliteknologiana tunnetun disipliinin piirissä.

Horkheimer paheksui lisäksi tietehenharjoittajien roolin vesittymistä. Teknologian pauloissa olevista filosofeista on tehty soveltajia ja koneiston voitelijoita, jotka näkevät tehtävänsä valmiiksi mietityksi ja ylhäältä annetuksi, eivätkä he uskaltaudu kyseenalaistamaan toiminnan tarkoituksiperiä.

Hänen mukaansa filosofien ja yhteiskuntatieteilijöiden ei pitäisi olla tehokkuuden takaajia eikä tiedehallinnon juoksupoikia, vaan periaatteiden ja päämäärien kyseenalaistajia, pohtijoita ja uudelleen asettajia, jotka pystyvät tekemään läpivalaisevia analyyseja koko yhteiskunnasta taloudellisia vallankäyttäjii ja teknokraatteja säästämättä.

8 Aiheesta ks. artikkeliani ”Kerroskakkua vai kurpitsapikkeliä?” <http://www.hankamaki.fi/documents/Kerroskakkua_vai_kurpitsapikkeliä.pdf>.

9 Herbert Marcuse teoksessaan *Yksiuotteinen ihminen* (1964/1969, s. 120 jss.).

10 Max Horkheimer teoksessaan *Välineellisen järjen kritiikki* (1947/2008, s. 33).

Kuinka ajankohtaisilta ja tarpeellisilta nämä näkemykset kuulostavatkaan tänään?

Digihumanismista teknomausoleumin risupaketti

Yliopiston pyrkimys siirtää kellonsa digiaikaan näyttää keinotekoiselta kasvojenkohotukselta. Epämuodikkaalta se vaikuttaa juuri muodikkouden tavoittelunsa vuoksi. Humanistiset tieteet eivät voi loistaa teknisten tieteiden siivellä, sillä teknokraatteja myötäillessään humanistit eivät ole omalla alueellaan vaan jäävät kakkosiksi.

Esimerkiksi HIIT:issä (Helsinki Institute for Information Technology) tiedonintressin määräävät tekniset tieteet, kun taas ihmis- ja yhteiskuntatieteellisten laitosten omia resursseja kuluu entistä enemmän teknisten tieteiden hyväksi. Tämä merkitsee tappiota näille tieteenaloille itselleen. Humanistisen, valtiotieteellisen ja teologisen tiedekunnan yhdistäminen huonontaa tilannetta entisestään, sillä niiden suhteellinen edustus yliopistossa heikkenee.

Myös puolustuksellisuus on leimannut vahvasti tekniikan taakse linnoittautumista. Yliopisto kutsuikin keskusteluun ”digitaalisista ihmistieteistä” ilmeisesti oikeuttaakseen digitaalisten ihmistieteiden käsitettä ja rahoitettujen tutkijoiden omaa asemaa. Näin koetetaan kenties vakiinnuttaa kyseistä paradigmat ja teknokraattien ryynnäköä humanistien apajille. Siksi teen tietysti väärin osallistuessani keskusteluun ja tehdessäni heidän asemansa helpommaksi.

Lähteet

Hankamäki, Jukka, *Sosiaalipsykologian sydän – George H. Mead ja symbolinen interaktionismi sosiaalipsykologian tutkimustraditiossa ja toimijuuden teoriassa*. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 2015: 20. Helsinki: Helsingin yliopisto 2015.

Hankamäki, Jukka, [www-sivut: <http://www.hankamaki.fi>](http://www.hankamaki.fi).

Helsingin yliopiston Internet-sivut <<http://www.helsinki.fi>>.

Horkheimer, Max, *Välineellisen järjen kritiikki*. Suom. O.-P. Moisio ja V. Pietilä, alkuteos *Eclipse of Reason*, 1947. Tampere: Vastapaino, 2008.

Marcuse, Herbert, *Yksiuotteinen ihminen – Teollisen yhteiskunnan tarkastelua*. Suom. Markku Lahtela, alkuteos *One Dimensional Man*, 1964. Helsinki: Weilin+Göös, 1969.

Peräkylä, Anssi, Liisa Voutilainen, Pentti Henttonen, Mikko Kahri, Melisa Stevanovic, Mikko Sams ja Niklas Ravaja, ”Tarinankerannon psykofysiologia”. *Sosiologia* 3/2016.

JUKKA HANKAMÄKI

Kirjoittaja on filosofian ja valtiotieteiden tohtori sekä sosiaalipsykologi.